

ne pôsobivý (niekedy azda až trochu rozpoltený) obraz zbehlého Rimana praktizujúceho svoju (politickú) prax v intenciách gréckej (výsostne teoretickej!) filozofie.

K tejto veľkej Ciceronovej téme, totiž k bytostnej zrastenosti cnostného človeka s politickou angažovanosťou v obci, sa autorka veľmi podrobne vracia ešte raz pri skutočne minucióznej konceptuálnej analýze jednotlivých etických cností. S precíznosťou klasického filológa mapuje bod po bode celé konceptuálne pole Ciceronovej sociálno-etickej doktríny, ktorá mala neskôr veľký vplyv na ustálenie a precízovanie pojmoslovía v oblasti etiky, politického myslenia, ale napríklad aj európskeho práva. Najmä v kapitole venovanej spravodlivosti sa pred nami črtá pomerne detailný obraz Ciceronovej prirodzeno-právnej teórie, ktorá neskôr značne ovplyvnila politické a právne myslenie. Prinajmenšom túto časť monografie vrelo odporúčam do pozornosti študentom politológie, sociológie, histórie, a najmä filozofom pripravujúcim sa na skúšku zo sociálno-politickej filozofie či z filozofie práva.

Na záver možno jednoznačne konštatovať, že monografia Eleny Urbanovej *Cnosť v tóge* predstavuje na Slovensku celkom jedinečnú vedeckú publikáciu tak vzhľadom na neprebádanosť pertraktovanej témy, minucióznosť jej spracovania, spájajúceho filologickú erudíciu s filozoficko-historickým nadhľadom, ako aj z hľadiska možného praktického využitia monografie na humanitne orientovaných vysokých školách. Publikácia môže totiž poslúžiť nielen ako učebný text pre študentov filozofie či politológie, ale vzhľadom na množstvo citovaného primárneho textového materiálu aj ako zaujímavá monotematická latinská „čítanka“ pre študentov klasických jazykov s hlbším záujmom o antickú filozofiu. Žiaľ, obmedzený náklad prvého (dúfajme, že nie posledného!) vydania tohto diela sotva korešponduje s jeho potenciami.

Andrej Kaláš

Jorge Gracia: *Individuality: An Essay on the Foundation of Metaphysics*

(Albany: SUNY 1988)

Tvrzení, že individua jsou jedním z všudypřítomných prvků naší zkušenosti, působí jistě neproblematicky. Co přesněji však termínem „individuum“ rozumíme? K prvnímu přiblížení snad postačí uvést kontrast – individuum je to, co *není* univerzálií. Exemplárními příklady individuí jsou bezpochyby aristotelské první substance, tj. tento člověk, tato vrba, tento kus křemene. To ale neznamená, že jiné typy entit, jako jsou např. události, artefakty, výroky, věty, myšlenky, vlastnosti věcí atd. (s. 242, p. 4), by individua být nemohla. Nicméně, vzhledem k tomu, že zařazení těchto entit není neproblematické, ponechme je zatím stranou (viz sekce II. této recenze).

Problematika spojená s individuálností zůstávala až na výjimky ve stínu zájmu, což může být na první pohled zářející, neboť univerzáliím, jako jejich protikladům, se dostává filozofického zájmu přinejmenším od Platóna¹. Z dějin filozofie je známo jen několik celkových systematických pojednání o jednotlivinách – uveďme Suárezovy *Metafyzické disputace*, Strawsonovy *Individuals* (s. xi) a v neposlední řadě i *Individuality* od současného amerického filosofa kubánského původu Jorge Gracii. Co je příčinou této situace? Gracia nám nabízí dva důvody (s. xii). Za prvé důvod historický: západní myšlení bylo silně ovlivněno řeckým myšlením, které silně zdůrazňovalo obecnost na úkor individuálnosti. Za druhé důvod metodický: naše myšlení probíhá nevyhnutelně v obecné rovině. I samotná tematizace problému individuálnosti je vedena v obecné rovině. Tento paradoxní charakter problému proto může svádět k dojmu, že se jedná o problém neřešitelný nebo dokonce iluzorní.

Gracia se nicméně ve své knize o řešení pokusil. Přestože má autor vynikající historickou erudici, především co se týče středověké a moderní tzv. analytické filosofie, jeho záměrem je podat systematický, nikoli historický, přehled všech pozic týkajících se individuality, kriticky je zhodnotit, projasnit fundamentální myšlenkové a terminologické konfúze a předložit vlastní řešení.

Základní klíč k tomuto programu se objevil již v autorově starší knize o problému individuality u Suáreze². Je třeba rozlišit šest rovin problému: Intenze individuality, její extenze, ontologický status, princip individuace, princip rozlišitelnosti individuí a reference k nim. Každá z těchto rovin je svébytná. Ve snahách o redukci jedné roviny na druhou vidí Gracia jeden z hlubších příčin aporií, jež se kolem problémů spojených s individualitou tradičně kupí.

V této recenzi bych čtenáře rád ve stručnosti informoval o tom, jak autor ve své knize k těmto problémovým okruhům přistupuje a jaká řešení hájí. V omezeném prostoru recenze mohu samozřejmě podat pouze hrubý přehled s výčtem hlavních tezí, proti kterým autor argumentuje nebo které hájí. Nicméně přesto doufám, že se mi podaří pozitivně poukázat na kvality knihy, která je podle mého názoru mnohem více než jen jedním z mnoha příspěvků k základům metafyziky.

I.

Na první problém poukazuje otázka „Co je to individualita?“. Jedná se o problém logický, o problém intenze „individuality“. Jinými slovy jej lze formulovat jako hledání nutných a dostatečných podmínek, které musí být splněny, aby něco mohlo být (nazýváno) „individuálním“³. Gracia rozlišuje pět neadekvátních pojetí: (1) *Individualita jako nedělitelnost*. Toto pojetí je podle Gracii zatíženo nepřekonatelnými nejasnostmi, jež pramení z jistých fyzikálních představ o jednotlivinách. (2) *Individualita jako rozdílnost*. „Být něco jiného než ...“ je relační vlastností, která platí pouze ve

¹ Toto tvrzení platí, myslím, i pro současnou filozofickou produkci v Čechách a na Slovensku. Výjimku tvoří např. historicky zaměřený sborník [8], a článek [10].

² Cf. [2].

³ Tento přístup není samozřejmě neproblematický. Srv. např. kritiku Woosuk Park [7].

světě s více než jednou jednotlivinou. Tato charakteristika je tedy neadekvátní v takových možných světech, kde se *ex hypothesi* nachází pouze jedna jednotlivina. (3) *Individualita jako vícenásobné členství v druhu (division)*. Tato vlastnost je rysem pouze těch jednotlivin, které se mohou v rámci svého druhu vyskytovat ve více „exemplářích“ (tj. jsou i jiné než takovéto jednotliviny). (4) *Individualita jako identita*. Identita je rysem pouze jednotlivin v časoprostorovém světě, podléhajících změně. (5) *Individualita jako nevypovídatelnost*. Tato charakteristika se týká pouze jednotlivin jakožto subjektů myšlení a jazyka, tj. ani tato vlastnost nevystihuje individualitu adekvátně⁴.

Podle autora knihy je intenze individuality správně uchopena až pomocí pojmu neinstanciability, tj. nemožnosti mít instanci⁵. Neinstanciability je jedinou nutnou a dostatečnou podmínkou k tomu, aby něco bylo jednotlivinou. Univerzálie se, narozdíl od jednotlivin, vyznačují tím, že jednu či více svých instancí mít mohou.

II.

Druhý problémový okruh se týká toho, které věci (pokud vůbec nějaké) jsou individuální a které univerzální – problém *extenze* individuality. Tomuto problému se jakožto metafyzickému dostalo v dějinách filozofie velké pozornosti. Nepřeborné množství různých metafyzických teorií lze podle Gracii v zásadě rozdělit do tří skupin: realistické, nominalistické a eklektické. Do první skupiny patří teorie, podle nichž existují pouze univerzálie, do druhé ty, které přiznávají existenci (ve vlastním smyslu slova) pouze jednotlivinám a do třetí ty, jež připouští existenci jak univerzálií tak jednotlivin. Autor postupně probírá dvě realistické, sedm nominalistických a tři eklektické teorie. Všechny mají své přednosti, ale zároveň i závažné nedostatky. Tato situace vedla dokonce k tomu, že někteří filosofové považovali problém extenze individuality za bezesmyslný či neřešitelný.

Gracia nicméně spatřuje nedostatečnou přesvědčivost jednotlivých teorií v zanedbání intenzionální analýzy (kterou jsme svrchu nastínili) a v nedostatečném oddělení dvou různých otázek: (1) Jaké věci patří do extenze individuality? (2) Jak se mají jednotliviny a univerzálie vůči existenci?

Prvá otázka je řešena postupně – zda jsou individua jednotliví lidé, zvířata a jejich vlastnosti, dále, zda jsou individuální (tj. neinstanciovatelné) i bezprostředně nevnímatelné objekty jako je mysl, spirituální bytosti, myšlenky, Bůh, umělecká díla, hudební skladby, čísla, věty, události atd. Autor hájí tezi, že všechny tyto věci jsou samy o sobě individuální. Například *Mozartův Figaro* byl poprvé instancionalizován v Mozartově myslí a potom při nejrůznějších příležitostech až do dnešní doby. Ve všech těchto případech se tedy jedná o jednotlivinu. Všechna představení, stejně jako Mozartovy

⁴ Pojetí rozšířené zvláště díky popularitě predikátového kalkulu, kde se individuum vymezuje např. takto: „Předměty, na které omezujeme v dané úvaze svou pozornost, se nazývají *individua* (jednotliviny) této úvahy.“ [1], 50.

⁵ Prof. Sousedík užívá v tomto smyslu termín „být příkladem“ v [10], 10, pozn. 1. Neinstanciability je tedy „nemožnost být příkladem něčeho“.

myšlenky, jsou individuální, protože to jsou dále neinstanciovatelné instance. Univerzálií je až Mozartův Figaro, jehož instancemi všechna tato představení a myšlenky samotného Mozarta jsou. Pomocí podobných úvah lze podle autora poměrně snadno nahlédnout, které objekty jsou individuální a které naopak univerzální⁶. Nejistota se zařazením vzniká pouze v rámci jiných (nesprávných) pojetích intenze individuality (p. 101-104).

Na druhou otázku Gracia odpovídá, že univerzálie jakožto univerzálie nejsou ani existující ani ne-existující. Argumentace se ubírá zhruba řečeno tímto směrem: základním epistemickým zdrojem pro poznání existence něčeho je zkušenost, případně i definice. První zdroj (třebaže brán v širokém smyslu, tj. nikoli jako pouhá percepční zkušenost) nám zaručuje existenci jednotlivin, ale nikoli už univerzálií. Druhý zdroj poznání existence a neexistence se univerzálií opět netýká – definice je k existenci či neexistenci neutrální. Zatímco tedy jednotliviny existují, univerzálie jakožto univerzálie nejsou ani existující ani ne-existující. Aplikovat existenci na univerzálie je *kategorickou chybou*.

Tím je potvrzen nárok nominalismu, že (1) jednotliviny mají existenciální prioritu nad univerzáliemi. Toto však podle Graci není zpochybněním nároku realismu, že (2) ontologická explanace světa musí referovat jak k jednotlivinám, tak k univerzáliím. Nominalismu i realismu je společný předpoklad, že (1) a (2) jsou nekompatibilní, kdežto Gracia je přesvědčen, že tyto teze kompatibilní jsou a v jakém smyslu tomu tak je.

Názor, že predikovat existenci či neexistenci na univerzálie je kategorickou chybou, je poměrně ojedinělý, řeší se tím však mnoho tradičních obtíží. Stojí jistě za zmínku, že z významných filosofických autorů se tomuto stanovisku dostal nejbliže Tomáš Aquinský (s. 114).

III.

Ontologický status jednotlivin je problémem čistě metafyzickým a možná proto mu byla věnována pozornost především ve scholastice. Ptát se po ontologickém statusu znamená hledat zařazení dané věci do fundamentálních kategorií reality⁷. Znamená to ptát se, zda je to substance, kvalita, agrégát, něco extramentálního apod. Graciová formulace tohoto problému zní takto: (1) Jaký je ontologický status individua? (2) Jaký je vztah mezi individualitou a jednotlivinou?

Gracia identifikuje čtyři teorie – individualitu jako substrát, jako vlastnost, jako vztah a individualitu chápanou bez ontologického statusu. Všechny tyto tradiční teorie (jak je jeho dobrým zvykem) kritizuje a zamítá a sám navrhuje chápat individualitu

⁶ Při takovémto slabém, mereologickém, chápání individuality nevznikají různé problémy s rozlišováním „pravých“ individuí a „nepravých“ (agregátů). I takové věci jako *Jirka za psacím stolem* je možné bez obtíží chápat jako instanci univerzálie „Člověk za psacím stolem“. Tradiční scholastické myšlení se vesměs snažilo uchopit individualitu jako vlastnost individuí v rámci přirozených druhů (srv. např. [10], 12, pozn. 7 či [11], 438).

⁷ Pojem *kategorie* je zde chápán v širokém smyslu slova, blíže k tomuto pojmu srv. [5].

jako modus. (Modus znamená obecně způsob, jímž něco je, např. *rychlý* běh. Modus není od modifikovaného extenzionálně ale pouze intenzionálně odlišný.)

IV.

Čtvrtý problém je opět metafyzický: jaké jsou nutné a dostatečné podmínky pro univerzálii aby „se stala“ jednotlivinou? Je třeba zdůraznit, že tento problém není totožný s problémem identifikace a rozlišitelnosti, což jsou problémy epistemologické. Z dějin filosofie je tento problém znám jako problém principu individuace. Je zřejmé, že smysl této otázky je do velké míry determinován pojetím individuality, které zastáváme – je rozdíl ptáme-li se na podmínky, které učiní univerzálii neinstanciovatelnou, či na podmínky, které ji učiní různou od něčeho jiného. Náš autor se ve svých úvahách zaměřuje na individuaci substancí, třebaže svou pozornost věnuje i individuaci vlastností a zmiňuje i individuaci entit jako jsou události, konstituenty substancí, texty⁸ apod. Autor prezentuje a odmítá různé teorie individuace substancí – svazek vlastností, akcidenty (kvantita, časoprostorové souřadnice), essence, látka, forma, nahé individuum, vnější vlastnosti. Hájena je vlastní autorova tzv. existenční teorie individuace: existence je jediná nutná a dostatečná podmínka pro to, aby něco bylo jednotlivinou (přičemž existence není chápána jako vlastnost věcí).

V.

Problematika týkající se rozlišitelnosti jednotlivin spadá do oblasti epistemologie. Autor formuluje otázku takto: Jaké jsou podmínky za nichž individualita něčeho je známa, či jinými slovy, jaké jsou podmínky za nichž je něco rozpoznáno jako individuum (s. 179)? Je zřejmé, že i sama formulace otázky opět závisí na koncepci individuality, kterou daný myslitel přijímá. Pro ty, pro něž například individualita splývá s identitou, zní otázka takto: Jak poznáme, že Sokrates je totéž individuum ve dvou různých okamžicích t_1 a t_2 ?

Autor hájí stanovisko, že individualita substancí může být rozpoznána podle kontextu různými způsoby, převážně však pomocí jejich vlastností a časoprostorové situovanosti. Vlastnosti a situovanost jednotlivin pro tento účel většinou efektivně poslouží, třebaže netvoří pro rozlišitelnost jednotlivých substancí nutné a někdy ani dostatečné podmínky. Co se týče individuality vlastností, ta je rozpoznatelná především díky substancím, jímž náleží.

VI

Problém reference stál u zrodu analytické filozofie v dílech G. Fregeho a B. Russella, nicméně pozornost je mu věnována ještě i v současnosti⁹. Jedná se o problém sémantický, tento problém má ovšem i své (často dalekosáhlé) logické, epistemické a metafyzické důsledky.

⁸ Této problematice (individualita textů) se Gracia podrobně věnuje ve svých dalších knihách [3] a [4].

⁹ V českém prostředí např. článek [9]. Pro bibliografii více než dvou tisíce titulů v německém a anglickém jazyce srv [6].

Podle Gracii jsou pro samotnou otázku reference obzvláště důležité některé výsledky jeho předchozích analýz (s. 203): a) individuum je to, co nemůže mít další instance; b) principem individuace nejsou vlastnosti, ale existence; c) individuálnost jednotlivin většinou poznáváme díky jejich vlastnostem a časoprostorové situovanosti.

Na základě těchto výsledků lze usuzovat, že referujeme k dále neinstancializovatelným individuí a nikoli k vlastnostem či „balíkům“ vlastností. Proto by měla být reference v zásadě nedeskriptivní. Přesto budou deskripce hrát důležitou epistemickou roli, neboť individua rozlišujeme na základě časoprostorové situovanosti.

K referenci slouží v našem jazyce – pokud necháme stranou mimojazykovou referenci – různé typy výrazů: indexické výrazy, deskripce a vlastní jména. V naší recenzi bych se rád zmínil pouze o vlastních jménech, neboť od nich se potom odvíjí i řešení problematiky deskripce a indexických výrazů. V minulém století se otázka, dnes již můžeme říci tradičně, formulovala nějak takto: Mají vlastní jména svůj smysl /význam (nepoužívám zde Fregeovu terminologii, ale chápu tato slova jako synonyma) nebo jenom denotát? To, že vlastní jména mají svůj denotát, tj. něco reálného k čemu referují, je všobecně přijímané stanovisko. Filosofové se ovšem ptou, zda mají svůj smysl, tak jako jej mají obecná jména, či deskripce. Pokud jej skutečně mají, vzniká další problém – jak se tento smysl vztahuje k jejich referenční funkci.

Gracia řadí nejrůznější konkrétní teorie vlastních jmen pod hlavičku tří zásadních: Za prvé je to *referenční teorie*, podle níž vlastní jména referují, ale nemají sami o sobě žádný smysl. Různé variace této teorie zastávali Mill, částečně Russell, Wittgenstein v Traktátu a jiní. Tato teorie naráží na problémy především při analýze výroků o identitě, výroků, kde vlastní jméno k něčemu nerefereuje, a existenčních výroků. Za druhé je to *deskriptivní teorie*, podle níž vlastní jména, kromě toho, že referují, mají i svůj smysl. Tím se vlastní jména neliší nějakým zásadním způsobem od deskripce. Obtíže této teorie spočívají v tom, že intence mluvčích při užití vlastních jmen je jiná, než při užití deskripce. Dále pak, že není zřejmé, zda deskripce, jež by zachycovala (či zachycovaly, je-li jich více) smysl daného vlastního jména, je (jsou) k tomuto vlastnímu jménu vázána kontingentně či nutně (obě možnosti se zdají být neudržitelné). Jako třetí teorii uvádí Gracia *kauzální teorii*, která do určité míry spojuje prvky obou předchozích teorií. Jejím neznámějším představitelem je Saul Kripke. Můžeme ji shrnout asi takto (s. 211): a) vlastní jména referují ale nemají smysl (shoda s referenční teorií); b) reference vlastního jména může být zpočátku dána deskripce (paralela k deskripční teorii); c) potom co byla reference na počátku fixována pomocí ostenze a deskripce, je tato reference „předávána“ pomocí kauzálního komunikačního řetězce. V tomto řetězci musí ti, kteří se dané vlastní jméno učí, užívat toto jméno k referenci ke stejnému objektu jako ti, od nichž se toto jméno naučili, a to zpět až k počáteční situaci (jež je často označováno jako „křest“). Ani s touto teorií však není Gracia spokojen – stále zůstávají problémy s analýzou výroků o identitě, výroků, kde vlastní jméno k něčemu nerefereuje, a existenčních výroků.

Vlastní teorii nazývá autor „*Threefold View of Proper Names*“, tj. něco jako *teorii trojího pohledu*. Základní myšlenkou této teorie je, že ohledně vlastních jmen existují tři různé problémové roviny, na které se ptáme třemi různými otázkami: (1) Jakou mají vlastní jména funkci? (2) Jak vlastní jména zavádíme? (3) Jakým způsobem se

učí uživatelé jazyka efektivně vlastní jména používat? Autor argumentuje, že jednotlivé výše zmíněné („tradiční“) teorie je třeba aplikovat jen v jedné rovině problematiky – teorie selhávají, pokud je přenášíme do rovin jiných. Tak *referenční teorie* nám dává odpověď na otázku, jakou mají vlastní jména funkci, *kauzální teorie* potom přesvědčivě analyzuje to, jakým způsobem vlastní jména zavádíme, a konečně *deskriptivní teorie* se týká toho, jak se vlastní jména učíme s úspěchem používat v komunikaci.

ZÁVĚR

Z uvedeného přehledu obsahu knihy je vidět komplexnost, s jakou Gracia danou problematiku probírá. Gracia explicitně odmítá redukci jedné filozofické roviny na rovinu druhou. Kriteria pro výběr mezi alternativními filozofickými teoriemi jsou zkušenost (ve smyslu tzv. „zdravého rozumu“), konzistence a ekonomičnost (s. xviii). Tato kriteria nám pomáhají neupadnout do nejrůznějších spekulativně-revizionistických teorií, ke kterým by měl člověk podle mého názoru sáhnout až když jsou ostatní možnosti vyčerpány. Kniha je doslova přeplněna poctivými filozofickými argumenty, je maximálně jasná a přístupná. Autor se nehlásí k žádné z úžeji vymezených tradic filozofie jako je tradice fenomenologická, neoscholastická či analytická. Nicméně, podle mého názoru, v českém filozofickém prostředí bychom Graciu nejspíše zařadili (na základě používané literatury a způsobu vyjadřování) mezi filozofy analytické s výrazným scholastickým ražením.

Za originální příspěvky považuji především autorovu intenzionální analýzu individuality (kap. 1), řešení existence univerzálií (aplikovat existenci na univerzálie je kategorickou chybou, kap. 2), existenční teorii individuace (kap. 4) a teorii trojho pohledu na referenci vlastních jmen (kap. 6). Bez ohledu na tyto originální příspěvky je však kniha nesmírně hodnotná jako vyvážený úvod do problematiky spojené s individualitou. Myslím si, že studium této knihy je nepostradatelné pro každého, kdo se nad individualitou zamýšlí, a to samozřejmě i v případě, že se s autorem v jeho názorech i přístupu rozchází. Pro mnohé navíc tato kniha může posloužit jako vynikající příklad moderního metafyzicky orientovaného myšlení.

Daniel D. Novotný

LITERATURA

- [1] BERKA, K. – JAURIS, M. (1978): *Logika* SPN, Praha.
- [2] GRACIA, J. J. E. (1982): *Suárez on Individuation* Marquette University Press, Milwaukee.
- [3] GRACIA, J. J. E. (1995): *A Theory of Textuality. The Logic and Epistemology*. SUNY, Albany.
- [4] GRACIA, J. J. E. (1996): *Texts. Ontological Status, Identity, Author, Audience* SUNY, Albany.
- [5] GRACIA, J. J. E. (1999): *Metaphysics and its Task: The Search for the Categorical Foundation of Knowledge*. SUNY, Albany

- [6] KELLERWESSEL, WULF (1996): **A Bibliography on Reference and Some Related Topics in Analytical Philosophy**. New York. Peter Lang.
- [7] PARK, W. (1996): Understanding the Problem of Individuation: Gracia vs. Scotus. In: HONNEFELDER, LUDGER; WOOD, REGA; DREYER, MECHTHILD (eds.) **John Duns Scotus: His Metaphysics and Ethics**. E.J. Brill, Leiden, New York, Koeln 1996.
- [8] REZEK, P. (1993): **Jednotliviny a individuální formy**. Oikoymenh, Praha.
- [9] SOUSEDÍK, P. (1998): Mají vlastní jména smysl? In: **Filosofický časopis** 46, č. 2, 245-259.
- [10] SOUSEDÍK, S. (2000): Aristotelské pojetí individua v dnešní filosofické diskusi. In: **Organon F** 7, č. 1, 1-12.
- [11] SOUSEDÍK, S. – CMOREJ, P. (2000): O Aristotelovskom chápaní predikácie (I). In: **Organon F** 7, č. 4, 437-454.